

«Cumpagnia – enavant, marsch!»

Las cumpagnias da mats e lur muntada entaifer la cuminanza dal vitg

■ **Cumpagnias da mats eran oriundain derasadas en tut l'Europa. Lur ragischs èn da chattar en las structures cooperativas dal temp medieval. Ellas iniziavan ils giuvenots en la societad dals creschids e preparavan quels sin lur obligaziuns socialas, militar, politicas e religiusas.** Entaifer la cuminanza pudeva la cumpagnia da mats sorprendere incumbensas multifaras sco accompagnar processions, incitar u franar eveniments politics e militar u agir sco istanza moral. Parentada formalmain cun la dretgira da mats è la dretgira nauscha sco tradiziun litterara; er quella vegniva purtada da las cumpagnias da mats.

Cumpagnia da mats

Corporaziun serrada ed organisada ierarchicain, da la quala fan part tut ils giuvenots a partir da la fin da la scola fin a la maridaglia. Ils pli vegls indizis da la cumpagnia da mats derivan da la Bergiaglia e datschan da ca. l'onn 1550, l'emprima attestaziun da Tumeigl dal 1612. La supranza da la cumpagnia da mats consistiva per ordinari d'in chapitani, d'in scrivant, d'in cassier, d'in bandierel, d'in salter e da plirs giurads. Ulteriuras funcziuns existivan cun variantas localas. La radunanza generala vegniva salvada annualmain quasi dapertut il di da s. Steffan (26 da december). La cumpagnia da mats era in element integral ed integrativ da la cuminanza profana, religiusa e politica. Il 1813 han las cumpagnias da mats pers lur privilegis da dretg public tras in decret guvernamental.

La recepziun en la cumpagnia da mats succedeva il pli savens en occasiun d'ina gronda festa ecclesiastica. Ils candidats da 14-16 onns avevan da pajar ina taxa d'acquist en daners e/u en victualias (vin, paun, charn). Il dretg da vegnir recepids en la cumpagnia da mats avevan mo ils burgais (vischins) da la vischnanca. Umens nubils senza il dretg da burgais ed uffants illegitims, recepids excepziunmain en la cumpagnia, avevan da pajar per ordinari la dubla summa d'acquist ed avevan damain dretgs. Ils mats prestavan in giurament sin ils statuts, transmess il pli savens mo a bucca. Ils ulteriurs rituals da recepziun eran fitg divergents, els correspundevan dentant tut en tut als ritus da la pubertad generalmain enconuscents: batten, emprovas da curaschi, interrogaziuns ed examens comics, sigls suror la scua da bindels. Suenter avair absolvi quels ritus era il mat institui en tut ils dretgs e duairs dals creschids. Ina signatura cun sang n'è documentada nagliur.

L'ir a mattauns respectivamain a tramagl era reservà als mats e suttaless a regas e chastis rigurus. Ad uras avanzadas servivan las mattauns il puschneg. «Frodladers» ch'entravan da l'exteriur en il revier da la cumpagnia vegnivan pluntads e bitads en il bigl. A Silvester tiravan ils mats

salvas e gievan a mattauns, ed a Silvester/Bumaun vegniva tegnì dapertut «stiva bella» tar las mattauns; ins fascheva stucs e cultivava isanzas localas: ils Puntgadurs, las Mattinadas, il Trair schibettas, il Plazzin, il Plaz da filar u il Tramagl da filadè/mulinè (Stiva da filar) e.a. In punct culminant furmava la dretgira nauscha (dretgira dals mats), in'instanza moral extrastatala tegnida a moda veglia u formalmain a basa da la pratica giudiziala ordinaria. Da questa dretgira èn naschidas las «dretgiras nauschas denter Tscheiver e Cureisma» sursilvanas, dretgiras ironicas che rendevan public surpassaments morals e narradads commessas en vischnanca. Multifaras eran medemmain las isanzas da nozzas: il past da cumià dal spus, il Tir da nozzas, la Fretgia u Fratta/Fraetta (bloccada da vias), ils discurs dal chapitani e las replicas dal spus che sa cumprava liber da la cumpagnia. Cun «musica da giats» e «vin da chavals» inaugurava la cumpagnia da mats il di da nozzas. A l'ocasiun da festas ecclesiasticas catolicas manava la Parada, celebrada il pli savens en furma da defilé militar, la procession. En il Puschlav ed en il Surset è quella vegnida remplazzada, sut pressiun dals chaputschins, tras confraternitads.

Dal punct da vista militar furmavan las cumpagnias da mats la milissa adina a disposiziun da las vischnancas. Sco elements betg statals da la guerra auzavan ellas qua e là la bandiera e rendevan, enconuscentas e temidas sco «canagli», malsegir il pajais. Durant las dretgiras nauschas furmavan singulas cumpagnias da mats savens la guardia militar. Sco giusticia da lintschadi, l'emprim spontana, alura pli e pli reglada, ha la dretgira dals mats exercit fin a si'aboliziun en il 18avel tschientaner (Engiadina, Puschlav) u a ses scumond general il 1856 quasi dapertut pura giusticia populara senza basa legala. Ella furmava l'instanza moral en vischnanca era là, nua che las leschas n'avevan nagina vigur (nauschas disas, dispitas matrimonialas, afferas d'amur). Cun far star mal ils «putgants» davant il public, als bittar en il bigl u stgellar ora vegnivan ils vischins savens tirannisads en il vair senn dal pled. Questas dretgiras eran structuralmain fitg variablas. Ellas sa radunavan durant tscherts dis da l'onn sut tschiel avert (Cadi, Lumnezia), en occasiun da singulas accusaziuns (Panaduz) u ina giada l'emna respectivamain ina giada il mais. En la plipart da las vals suttalettevan las cumpagnias da mats tut las mattas ad in avugà ch'era responsabel per lur comportament moral. Ad Ardez determinavan las mattas lur avugà («marus da la zecla») tras la sort durant la Bavania. Era a Domat vegnivan furmad ils «pers per in onn» tras la sort.

Grazia a lur forza electorala e a lur impurtanza militar eran las cumpagnias da mats politicain fitg pussantas, e grazia a

A Mustér è l'usit da la dretgira nauscha renaschi il 1989.

FOTO H. HUONDER

privilegis en divers secturs han ellas furmà in stadi en il stadi fin lunsch viaden il 19avel tschientaner. Alura han ellas pers spert lur impurtanza. Dapi ils onns 1970/80 sa manifesteschan las cumpagnias da mats – sch'ellas n'èn betg sparidas – mo pli a moda marginala, il pli savens sco gruppas da parada a chaschun da festas ecclesiasticas catolicas e sco tgrirads dad usits (S. Niclà) e dal teater popular.

Adolf Collenberg

Chapitani da mats

Chau (era: mastral, president) da la cumpagnia da mats existenta antruras en tut las vischnancas grischunas. Al chapitani da mats duevan tut ils commembers obediencia assoluta. El convocava e manava las reuniuns, prendeva giu l'engirament dals novs commembers e fascheva da ceremoniar a chaschun dals ritus da recepziun occasiunals (battaisem, provas da curaschi e.a.). El presidiava era la dretgira (nauscha) dals mats. En occasiun da festivitads ecclesiasticas cumandava el la parada (guardia d'onur armada). Fin enturn il 1800 è il chapitani da mats stà oravant tut era cumandant da la renunada e temida «canaglia», engaschada en campagnas armadas anarchicas (corps da voluntaris). La gronda quota da vuschs e la forza da cumbat militar da las cumpagnias da mats han conferì al chapitani da mats fin viaden il 19avel tschientaner in'enorma influenza e bler prestige entaifer il vischinadi ed il cumin. En Bergiaglia era el savens commember ex officio da la dretgira criminala. Cun la perdita da las funcziuns politic-militaras da las cumpagnias da mats a partir dal 1850 ha era il chapitani pers si'impurtanza. Oz

cumpara el mo anc sco cumandant da la parada a l'ocasiun da festas religiusas impurtantas en il Grischun catolic e sporadicain durant ils cumins (p.ex. a Mustér fin l'onn 2000).

Adolf Collenberg

Parada

La parada dals giuvenots, il pli savens en unifurma militar e cun arma, manava – e maina per part anc adina – las processions a l'ocasiun da festas ecclesiasticas catolicas, suandada da las bandieras da las uniuns dal vitg. La furma la pli festiva e tradiziunala da quel usit vegn anc tgrada a Domat. En il Puschlav ed il Surses è la parada vegnida remplazzada sut pressiun dals chaputschins tras confraternitads. A quella appartegna probablmain era la Procession dals confrats, in usit lià a la baselgia e cultivà il Di da las olmas (2 da november) en il Surses. Las confraternitads religiusas vegnivan cultivadas anc fin a l'entschatta dals onns 1960, oz sa preschentan ellas dentant mo anc a Sur.

Martin Bundi

Dretgira da mats

Instanza moral parastatala convocada antruras a moda veglia u formala sin fundament da la pratica giudiziala ordinaria da la Veglia Republica, nummada era dretgira nauscha. Da questa dretgira èn naschidas en Surselva las «dretgiras nauschas denter Tscheiver e Cureisma» che rendevan public a moda ironica surpassaments morals e narradads commessas en vischnanca. Sco giusticia arbitrara (giusticia da Lynch), l'emprim spontana, alura pli e pli reglada, ha la dretgira dals mats exercit fin a sia aboliziun en il 18avel tschientaner (Engiadina, Puschlav) respectivamain a ses scumond chantunal il 1856 quasi dapertut pura giusticia populara senza basa legala. Ella furmava l'instanza moral en vischnanca era là nua che las leschas n'avevan nagina vigur (nauschas disas, dispitas matrimonialas, afferas d'amur). Cun far star mal ils «putgants» davant il public, bagnar els en il bigl u stgellar ora els vegnivan ils vischins savens tirannisads. Questas dretgiras eran structuralmain fitg diversas. Ellas vegnivan tegnidas durant tscherts dis da l'onn sut tschiel avert (Cadi, Lumnezia), a chaschun dad accusaziuns (Panaduz) u ina giada l'emna/il mais. Reactivada a Mustér il 1989.

Martin Bundi

Dretgira nauscha en la litteratura rumantscha

En il context da la tradiziun litterara e populara sa tracta d'in process criminal (en imitaziun formala dals process uffizials) sur il giuncher Tschaiver, instradà da la veglia Curaisma. L'origin da quests gieus da dretgira è da chattar en il cumbat da las stagiuns, en isanzas che represchentan il cumbat tranter l'enviern e la primavaira, tranter la stgriaglia e la glisch. Enstagl da l'enviern

èsi pli tard il giuncher Tschaiver che sa preschenta cun divertiment, festas e mascras. Il 1497 ha la Lia Grischa relaschà in scumond rigurus «dad ir a bagordas». Ils pli vegls texts enconuscents da talas dretgiras nauschas èn quels represchentads a Rueun il 1764 («Fuorma d'in Bloing [...]»), a Sumvitg il 1772 ed a Breil il 1795. Purtras da quella tradiziun eran las cumpagnias da mats. Gion Deplazes ha transfurmà la veglia dretgira nauscha en in gieu cun chant (musica: Benedetg Dolf) per l'Exposiziun naziunala dal 1964. Gion Deplazes

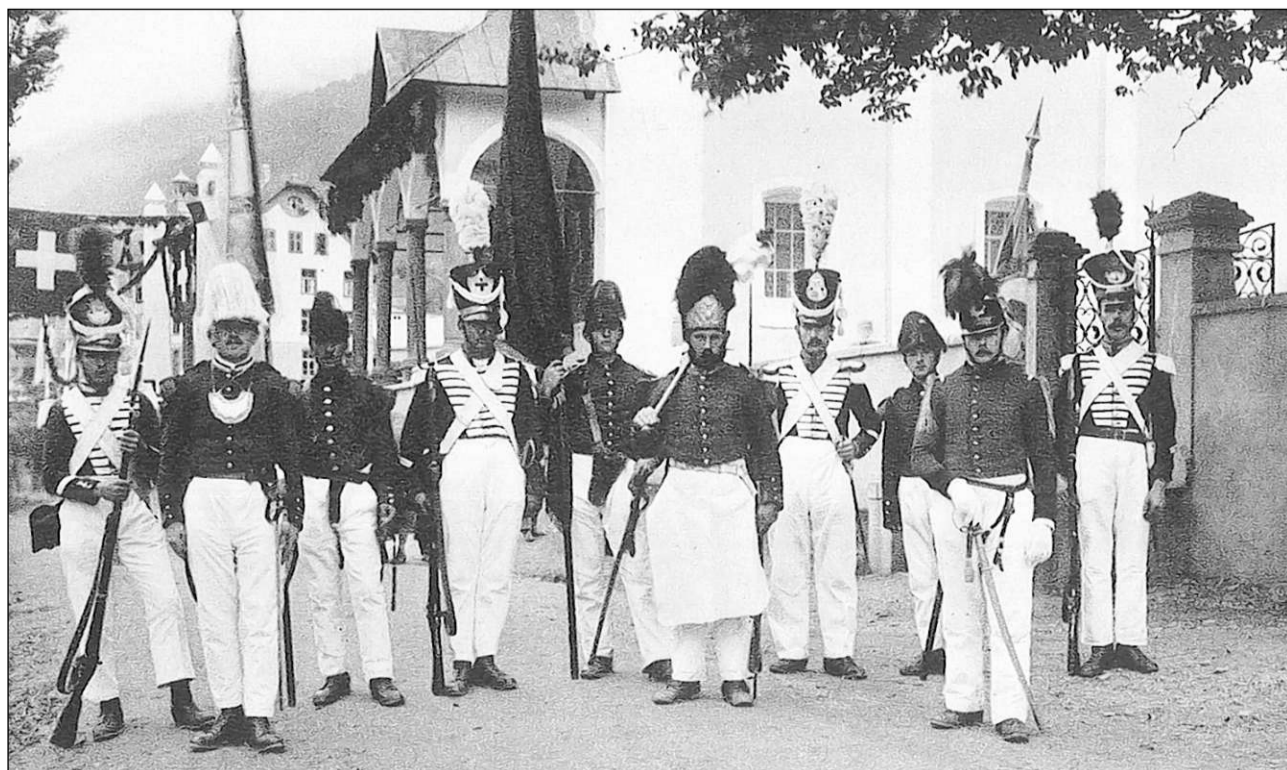
«Auls, de tutta honor vengons Singrs.»

Cun gronda carschadeigna ha quei pauper scheiver entaleg la sentenza da quest bein sabi Tribunal, sur dad el dada (...). Las sublicas de sias caras dunschalas cumpongnas mi spluntan ton continuadameing ellas oreilgias de avont quest lud. magistrat per lur carissim cumpong a solet confiert da scheiver rogar per perdun (...). Ilg motiv che mi dat spironza de optiner tal perdun ei che el seprenta sez cau cun ina tschera ton amoreivla de migliuramen de vita, chei para chel agi schon tut ina outra natira, gie el fa entalir che nagin deigi dat el prender scandal a roga in sabi oberkeit ch'ei veglien ses erurs buca missera ora enten mallizia sonder quels scriver tier a sia giuventegna. El sincerescha da caudenvi da manar ina vita ton exemplara (...) cun buna spironza che cauras vegnien quels mes ault hondraus Signr. muentai de a gli dar perdun per la quala favur jeu en siu num vi cun profunda Reverenza a debita submission cauldameing haber recomandau.»

Extract da la dumonda da grazia a favur dal giuncher Tschaiver sentenza. Tenor il pli vegl text enconuscent d'ina dretgira nauscha (Rueun, 1764).

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 arttgels (geografics, tematics, arttgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.

Cumpagnia da mats a chaschun da la procession da Sontgilcrest. (Trun, enturn il 1935).